

पंडित जसराज यांचे हिंदुस्तानी संगीतातील योगदान

प्रा. नेत्रा गजाननराव मानकर
सहाय्यक प्राध्यापक,
श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय अकोला

प्रस्तावना :-

पंडित जसराज यांचा जन्म 28 जानेवारी 1930 पिली मांदोरी जिल्हा हिस्सार हरियाणाला झाला हे हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीत पद्धतीतील मेवाती घराण्याचे गायक होते. भारतीय केंद्रशासनाने संगीत क्षेत्रातील कामगिरीबद्दल इ.स. 2000 साली पद्मविभूषण पुरस्कार देऊन जसराजांना गौरवले. ही ईश्वरी कला जनसामान्यांपर्यंत नेणारे आम्ही फक्त त्या ईश्वरी शक्तीचे दूत आहोत असे ते मानत. ते एक हिंदुस्तानी शास्त्रीय गायक होते, जे मेवाती घराण्याशी (संगीतमय प्रशिक्षु वंशाचे) होते. पंडित जसराज यांच्या 70 वर्षांच्या संगीत कारकीर्दी मध्ये राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कीर्ती, सन्मान आणि असंख्य प्रमुख पुरस्कार व प्रशंसा प्राप्त झाली. त्यांच्या

वारशामध्ये शास्त्रीय आणि अर्ध-शास्त्रीय गायन संगीत, शास्त्रीय आणि भक्ती संगीत, अल्बम आणि चित्रपटातील ध्वनीचित्रफलक, हवेली संगीतासह विविध शैलीतील नवकल्पना आणि हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतातील मेवाती घराणे लोकप्रिय करणारे एक संस्मरणीय व्यक्ती आहेत.

पंडित जसराज यांनी भारत, युरोप, कॅनडा आणि अमेरिकेतील हौशी आणि व्यावसायिक विद्यार्थ्यांना संगीत शिकवले. मध्यमवर्गीय ब्राह्मण कुटुंबात वडील पंडित मोतीराम, शास्त्रीय गायक आणि आई कृष्णा बाई . शास्त्रीय गायकांच्या कुटुंबात ते तीन मुलांपैकी सर्वात लहान होते. 1934 मध्ये मीर उस्मान अली खानच्या दरबारात राज्य संगीतकार म्हणून नियुक्त होण्याच्या दिवशी जसराज चार वर्षांचा असताना मोतीराम यांचे निधन झाले. त्यांचे सर्वात मोठे भाऊ गायक पंडित मनिराम होते, त्यांनी आपल्या वडिलांच्या निधनानंतर जसराजला सूचना दिली. जसराज यांचे थोरले बंधू पंडित प्रताप नारायणसुद्धा एक कुशल संगीतकार होते आणि जतीन-ललित, गायिका-अभिनेत्री सुलक्षणा पंडित आणि अभिनेत्री विजेत पंडित हे संगीतकार जोडीचे वडील होते. पंडित प्रताप नारायण यांनी जसराजला वयाच्या 7 व्या वर्षापासून तबला वाजवायला शिकविले,

जसराजने आपले तारुण्य हैदराबादमध्ये घालवले आणि गुजरातमधील सानंद येथे मेवाती घराण्याच्या संगीतकारांसोबत संगीत शिकण्यासाठी अनेकदा प्रवास केला. जसराजने महाराज जयवंतसिंग वाघेला, सानंदचे ठाकूर साहेब यांच्यासाठी सादर केले, जे शास्त्रीय संगीतासाठी मनापासून समर्पित होते आणि त्यांच्याकडून प्रशिक्षण घेतले. 1946 मध्ये जसराज कलकत्ताला गेले आणि तेथे त्यांनी रेडिओसाठी शास्त्रीय संगीत गाण्यास सुरुवात केली

1962 मध्ये, जसराजने चित्रपट दिग्दर्शक व्ही. शांताराम यांची कन्या मधुरा शांतारामशी लग्न केले, ज्याची त्यांची भेट बॉम्बे येथे झाली होती. सुरुवातीला ते कलकत्ता येथे वास्तव्यास होते, ते 1963 मध्ये मुंबईला त्यांना दोन मुले, एक मुलगा शारंग देव पंडित, एक मुलगी दुर्गा जसराज आणि तीन नातवंडे होती . 200 पद मध्ये मधुराने संगीत मार्तंड पंडित जसराज हा चित्रपट बनविला आणि 2010 मध्ये तिचा पहिला आई फिल्म 'तू तुझा आशीर्वाद' दिग्दर्शित केला, ज्यात तिचा नवरा आणि लता मंगेशकर यांनी मराठीत गायले

जसराजची वडिलांनी शास्त्रीय संगीताची सुरुवात केली आणि नंतर तबला बरोबर त्याचा मोठा भाऊ पंडित प्रताप नारायण यांच्या नेतृत्वात प्रशिक्षण दिले. ते मनिरामबरोबर वारंवार त्याच्या एकल स्वरात जात असे. शास्त्रीय संगीत घेण्यास प्रेरणा देणारी गायिका बेगम अख्तर यांना त्याचे श्रेय आहे.

त्यावेळी साथीदारांशी कसे वागावे या प्रतिक्रियेनुसार तबला सोडत वयाच्या 14 व्या वर्षी जसराजने गायन म्हणून प्रशिक्षण सुरू केले. ते दिवसातील सुमारे 14 तास गाण्याचा सराव करित असे. 1952 मध्ये जेव्हा ते 22 वर्षांचे होते तेव्हा त्यांनी काठमांडूमधील नेपाळचा राजा त्रिभुवन बीर बिक्रम शाह यांच्या दरबारात गायक म्हणून पहिला टप्पा गाजविला. स्टेज परफॉर्मर होण्यापूर्वी जसराजने कित्येक वर्षे रेडिओवर परफॉर्मिंग आर्टिस्ट म्हणून काम केले.

त्यांनी सुरुवातीला पंडित मणिराम आणि नंतर जयवंतसिंग वाघेला, एक गायिका आणि बेकर, आणि मेवती घराण्याचे गुलाम कादिर खान यांच्याबरोबर शास्त्रीय गायन म्हणून प्रशिक्षण दिले. याव्यतिरिक्त, त्यांना आगरा घराण्याचे स्वामी वल्लभदास दामुलजी यांच्या अंतर्गत प्रशिक्षण दिले.

शास्त्रीय संगीत

जसराज हे मेवाती घराण्यातील असले तरी, पारंपारिक काम्या करणा वित्या संगीताचे संगीत असलेल्या या शाळेचे, जसराज यांनी थोडा लवचिकतेने ख्याल गायले, त्यात तुमरीसह फिकट शैलीचे घटक जोडले. आपल्या कारकिर्दीच्या सुरुवातीच्या काळात, त्यांच्या गाण्यात संगीत किंवा इतर घरातील शाळा, किंवा घटक यांच्या घटकांचा समावेश केल्याबद्दल त्यांच्यावर टीका झाली. तथापि, संगीतकार एस. कालिदास यांनी नमूद केले आहे की घरांमधून घटकांचे हे कर्ज आता सामान्यपणे स्वीकारले गेले आहे.

जसराजने जुगारबंदी नावाची कादंबरी रूप तयार केले आहे ज्याची रचना मुरचनाच्या प्राचीन प्रणालीवर केलेली आहे, पुरुष आणि मादी गायन यांच्यात, जे प्रत्येकाला एकाच वेळी वेगवेगळे राग गातात. अबी तोडी आणि पटदिप यांच्यासह अनेक दुर्मिळ राग सादर करण्यासाठीही त्यांचा ख्याती होती

उप –शास्त्रीय आणि लोकप्रिय संगीत

शास्त्रीय संगीत सादर करण्याव्यतिरिक्त, जसराजने मंदिरांमध्ये अर्ध-शास्त्रीय सादरीकरण असलेल्या हवेली संगीत सारख्या अर्ध-शास्त्रीय संगीत शैली लोकप्रिय करण्याचे काम केले होते. त्यांनी 'लाडकी सह्याद्री की' (1966) या चित्रपटासाठी संगीतकार वसंत देसाई यांच्या राग अहिर भैरवमध्ये तयार केलेल्या 'वंदना करो' या गाण्यासारख्या चित्रपटाच्या ध्वनीचित्रांसाठी शास्त्रीय आणि अर्ध-शास्त्रीय संगीत देखील गायिले होते. विक्रम भट्ट दिग्दर्शित 1920 (२००८) चित्रपटासाठी बीरबल माय ब्रदर च्या ध्वनीफिती आणि गायनासाठी गायिका भीमसेन जोशी यांच्यासह काम केले. पंडित जसराज कॉन्सर्ट नवी दिल्लीत नवरसा दुंडे यांनी प्रॉडक्शन हाऊस नवरसा दुंडे यांनी जवाहरलाल नेहरू स्टेडियम, नवी दिल्ली येथे पंडित जसराज यांच्यासोबत जिह्याच्या संंध्याकाळ असलेल्या माय जर्नी या शास्त्रीय संगीत मैफिलीने जसराजचा जी 87 वा वाढदिवस आणि संगीताची त्यांची 80 वर्षे सेवा साजरी केली. त्याला स्थायी उत्साहीता मिळाली.

पुरस्कार आणि सन्मान

पद्मश्री (1975)

संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार (1987)

पद्मभूषण (1990)

पद्म विभूषण (2000)

स्वाथी संगीत पुरस्कार (2008)

संगीत नाटक अकादमी फेलोशिप (2010)

पु ल देशपांडे जीवनगौरव पुरस्कार (2012)

भारत रत्न भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन अचिह्नमेंट अवॉर्ड (2013)

निष्कर्ष :-

पंडित जसराज यांनी हिंदुस्तानी संगीताला खुप नावलौकीक मिळवुन दीला. भारतीय केंद्रशासनाने संगीत क्षेत्रातील कामगिरी बद्दल इ.स. 2००० साली पद्मविभूषण पुरस्कार देऊन जसराजांना गौरवले. ही ईश्वरी कला जनसामान्यांपर्यंत नेणारे आम्ही फक्त त्या ईश्वरी शक्तीचे दूत आहोत असे ते मानत. ते एक हिंदुस्तानी शास्त्रीय गायक होते, जे मेवाती घराण्याशी (संगीतमय प्रशिक्षु वंशाचे) होते. पंडित जसराज यांच्या 70 वर्षांच्या संगीत कारकीर्दी मध्ये राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कीर्ती, सन्मान आणि असंख्य प्रमुख पुरस्कार व प्रशंसा प्राप्त झाली. त्यांच्या वारशामध्ये शास्त्रीय आणि अर्ध-शास्त्रीय गायन संगीत, शास्त्रीय आणि भक्ती संगीत, अल्बम

आणि चित्रपटातील ध्वनीचित्रफलक, हवेली संगीतासह विविध शैलीतील नवकल्पना आणि हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतातील मेवाती घराणे लोकप्रिय करणारे एक संस्मरणीय व्यक्ती आहेत. ईश्वरी कला जनसामान्यांपर्यंत नेणारे आम्ही फक्त त्या इश्वराचे अग्रदुत आहोत असे ते मानत. त्याच भावनेनी त्यांनी संगीताची सेवा केली

संदर्भ ग्रंथ :-

- 1 "जय हो! जसराज". हिंदू (मुलाखत). एस प्रियदर्शिनी यांनी मुलाखत घेतली. 2008
- 2 . ' माथूर, सिद्धार्थ (10 फेब्रुवारी 2012) "अविस्मरणीय". द इंडियन एक्सप्रेस.
- 3 आध्यात्मिक प्रवास, टाइम्स म्युझिक, इंडिया, 2000– 2005